

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 205-218.

Geliş Tarihi–Received Date: 01.05.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 13.09.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

HORASAN'IN İNCİSİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE İLMİ FAALİYETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1476535>

 YUSUF ZİYA SÖYLEMEZ*

ÖZ

Bu çalışmada Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin en önemli merkezlerinden biri olan ve tarihi kaynaklarda Horasan'ın incisi, dünya şehirlerinin gözbebeği şeklinde ifadelerle tanıtılarak günümüz Afganistan toprakları içerisinde yer alan Herât şehrinin ticarî, askerî ve göç yollarının kesişme noktasında yer almasına bağlı olarak sahip olduğu stratejik konumunun da vermiş olduğu özelliklere göre Timurlu iktidarındaki ilmî faaliyetleri konu edilmiştir. Bu doğrultuda Timurlu Devleti'nin Herât şehrindeki ilmî faaliyetleri ayrı ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Özellikle de Emir Timur döneminden başlayarak devletin yıkıldığı tarihe kadar geçen süreçteki ilmî faaliyetleri dönemin müellif ve çağdaş kaynaklara yansıdığı şekilde incelenirken bu eserlerde yer alan ifadeler büyük oranda irdelenmiştir.

Ticarî, askerî ve göç yollarının kesiştiği önemli bir noktada yer alarak Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin en önemli merkezlerinden biri olan Herât şehri bulunduğu konum itibarıyla doğu-batı, kuzey-güney eksenli bölgenin kapısı olma özelliğini şehirde hâkimiyet tesis eden devletlere vererek Timurlu Devleti'ne kadar pek çok siyasî yapının ana karargâhını oluşturarak bu medeniyetlerin izlerini barındıran bir noktadadır. Herât, Emir Timur'un hâkimiyeti altına alındığı ilk dönemlerde daha çok mirzaların yetişerek tecrübe kazandıkları bir merkez olmasının yanı sıra siyasî, askerî ve ticarî pek çok seferin düzenlendiği, elçilik heyetlerinin kabul gördüğü ve pek çok imar faaliyetlerinin yapıldığı bir bölge idi. Herât, Emir Timur'un sağlığında bölgeye idareci olarak tayin ettiği ve babasının vefatından sonra da başa geçen oğlu Şahruh tarafından Semerkand şehrinin zenginliğinin gölgesinden çıkarılarak devletin yeni başkenti ilan edilmiştir. Bu açıdan Herât'ın başkent olarak ilanının ardından Timurlular, bu şehirdeki pek çok siyasî teşekkülün bıraktığı kültürel mirasın üzerine oturmuş, yaptıkları çalışmalarla var olan zengin birikimi daha üst seviyeye taşımışlardır. Şahruh'un Herât'ta oluşturduğu zengin ilmî birikim onun vefatından sonra Uluğ Bey, Ebû Said ve Hüseyin Baykara'nın iktidarlarında da devam etmiştir.

Siyasî, asker ve idarî başta olmak üzere pek çok alanda önemli gelişmelerin merkezi olan Herât ilmî faaliyetlerin de kalbinin attığı bir merkez olmuştur. Timurlular döneminde şehirdeki önemli gelişmelerin yaşanmasında siyasî gücün yanı sıra ilim ve kültür bakımından gerek saray gerekse de mirzaların edebiyata ve şiire ilgi duymaları, hatta mirzaların çoğunun bizzat kendisinin şair olmaları buradaki ilmî faaliyetlerin doruk noktasına ulaşmasının sebepleridir. Özellikle Sultan ve mirzaların şiir, edebiyat, resim, müzik, astronomi, riyazi, hat vs. başta olmak üzere pek çok ilmî faaliyete destek olmaları birçok önemli şahsiyetin buraya gelmesine ve bu şehri kültür-medeniyet merkezine dönüşmesini sağlamıştır. Bu bağlamda konusu Herât şehrinde Timurlular döneminde ilmî faaliyetler olan bu çalışmanın amacı; ülkemizde genel manada Timurlu Devleti'nin siyasî tarihine dair pek çok çalışma kaleme alınmış olmasına rağmen özelden bu devletin Şahruh ile yeni başkenti olan Herât şehrindeki ilmî faaliyetlerini konu alan çalışmaların sınırlılık arz etmesinden dolayı alana bir nebze olsun katkı sağlamaktır.

Bu açıdan hazırlanan çalışmada Timurlu Devleti'nin siyasî, askerî, idarî başta olmak üzere önemli gelişmelerinin ana karargâhı olan Herât şehrindeki ilmî hayatı, dönemin müellif ve çağdaş kaynaklarının verdiği

* Dr., Malatya/TÜRKİYE, E-Posta: soylemezvusufziya@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4356-3271.

HORASAN'IN İNCİSİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE İLMÎ FAALİYETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

bilgilere dayanarak bir bütün şeklinde ortaya konulmuş, böylelikle bu şehirdeki ilmî faaliyetleri tespit etme gayretine girilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen veriler bağlamında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatı, Timurlu Devleti, Herât, İlmî Faaliyetler.

AN EVALUATION ON SCHOLARLY ACTIVITIES IN HERAT THE PEARL OF KHORASAN DURING THE TUMURID PERIOD

ABSTRACT

In this study, the scientific activities of the city of Herât, which is one of the most important centers of Turkish-Islamic culture and civilization and is described in historical sources as the pearl of Khorasan and the apple of the eyes of the world's cities, and is located in the territory of present-day Afghanistan, with the features given by its strategic location due to its location at the intersection of commercial, military and migration routes, are discussed in the Timurid rule. Accordingly, the scholarly activities of the Timurid Empire in the city of Herât have been evaluated under separate headings. In particular, starting from the period of Emir Timur until the collapse of the state, the statements in these works were analyzed to a great extent while examining the scholarly activities of the period as reflected in the authors and contemporary sources of the period.

The city of Herât, which is one of the most important centers of Turkish-Islamic culture and civilization by being located in an important region where commercial, military and migration routes intersect, is a point that hosts the traces of these civilizations by forming the main headquarters of many sovereignties until the Timurid State by giving the feature of being the gate of the east-west, north-south axis region to the states that established dominance in the region. Herât was a center where many political, military and commercial expeditions were organized, embassy delegations were accepted, and many construction activities were carried out, as well as being a center where mirzas were trained and gained experience in the first periods under the rule of Emir Timur. Herât was taken out of the shadow of Samarkand's wealth and declared as the new capital of the state by his son Shahrukh, whom Emir Timur had appointed as the city's administrator during his lifetime and who took over after his father's death. In this respect, after the declaration of Herât as the new capital, the Timurids built on the cultural heritage left by many sovereigns in this city and carried the existing rich accumulation to a higher level with their works. The rich scholarly accumulation created by Shahrukh in Herât continued after his death during the reigns of Ulugh Beg, Abu Said and Hussein Baykara.

Herât, which was the center of important developments in many fields, especially political, military and administrative, was also a center where the heart of scientific activities was beating. In addition to political power, the interest of both the court and the mirzas in literature and poetry, and even the fact that most of the mirzas themselves were poets, were the reasons for the scientific activities in the city during the Timurid period. In particular, the support of the sultans and mirzas for many scientific activities such as poetry, literature, painting, music, astronomy, ryazi, calligraphy, etc. led many important figures to come here and turned this city into a center of culture and civilization. In this context, the aim of this study, the subject of which is the scientific activities in the city of Herât during the Timurid period, is that although many studies have been written in our country on the political history of the Timurid State in general, there is a limited number of studies on both political and scientific activities in the city of Herât, which became the new capital of this state with Shahrukh. In this study, the scientific life in the city of Herât, which was the main headquarters of the Timurid State's political, military and administrative developments, was presented as a whole based on the information provided by the authors and contemporary sources of the period, and thus, by determining the scientific activities in this city, an effort was made to determine the scientific activities of the Timurid administrators in Herât according to their own periods, each separately. In the concluding part of the study, an evaluation is made in the context of the data obtained.

Keywords: Turkish-Islamic Art, Timurid Empire, Herât, Scientific Activities.

GİRİŞ

Konumu itibarıyla Asya kıtasının kalbi hükmünde sayılan Türkistan'ın güney batı uzantısında yer alan Afganistan, önemli ticari, askeri ve göç yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Günümüz Afganistan sınırları içerisinde olup Türkistan coğrafyasının kilit noktasında yer alan Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin önemli merkezlerinden biri olan Herât şehri¹ ise Herîrûd Nehri² tarafından sulanan Herîrûd Vadisi'nin verimli

¹Hudûdu'l-Âlem'de çok güçlü bir şehristan, bir kalesi ve kenar mahalleleri olan büyük bir yerleşim yeri olarak ifade edilen Herât şehri ile ilgili bilinen en net bilgi İslam ordularının Horasan'a yönelidikleri dönemde bölgenin en mamur şehri olmasıdır. Bkz. *Hudud Al-Alam, The Regions of The World A Persian Geography 372-A.H 982 A.D.*, İng. çev. V. Minorsky, Printed At The University Press Oxford, London 1937, s. 103.

²Çok eski bir tarihe sahip olan Herât (Herîrûd) Nehri Gür sınırlarından çıkıp bu bölgeyi sulamaktadır. Kaynağını kuzeydeki yaklaşık olarak altı bin metre yükseklikteki Kûh-i Bâbâ Dağları'ndan alan ve iki kolu bulunan bu nehir, Devletiyâr köyü yakınından geçerek Kûh-i Siyâh ve Kûh-i Sefid dağ silsilelerini kuzeyden güneye büyük bir duvar gibi yarmaktadır. Resul Puyan, *Coğrafya-yı Umumi-yi Vilayet-i Herat*,

topraklarının bulunduğu coğrafyada konumlanmaktadır. Şehir, Türkistan, İran ve Hindistan üçgeninde yer alması hasebiyle siyasî, askerî, ticarî ve göç yollarının da üzerinden geçtiği bir nokta olup doğu-batı, kuzey-güney eksensli bölgenin kapısı olma özelliğini bölgede hâkimiyet tesis eden devletlere vererek Timurulara kadar pek çok siyasî yapının ana karargâhını oluşturmuştur. Bu durum bu şehrin belirli dönemlerde yerle bir olmasına ve yeniden inşa edilmesine sebebiyet vermiştir.³

Hindistan, İran ve Türkistan'a giden yolların üzerinde yer alan ve bu derecede önemi haiz şehir hakkında kaynaklarda çeşitli isimler kullanılmıştır. Zerdüş dininin kutsal öğretisi kitabı Avesta'da "Hayoru", "Haraeva", "Hayerova", "Hariova", Arap kaynaklarında "Hare", "Harev, Grek kaynaklarında "Apella" Yunan kaynaklarında "Büyük Aryana Kavmi" anlamına gelen "Aryana", "Aryono", "Aryana Vice" Bizans kaynaklarında "Chaira", Çin kaynaklarında Kaşmir benzeyen sıcak yeşil bir alan yeşil düz bir araziye ihtiva eden beş faklı tahılın yetiştiği, incilerin olduğu ve bununla birlikte aslanın olduğu bölge manasına gelen "Wu-i-Shan-Li", "Chi-pin" ve MÖ. VI. yüzyıl'da Herât'ın kuzey bölümlerinde yaşayan Behmen b. İsfendiyar yani Şemire b. Ceman Feridun ve oğulları döneminde ise "Keyumers" ifadesi kullanılmıştır. Şehrin kuruluş tarihine dair farklı ifadeler kullanılsa da en net bilgileri Seyf Herevi, İsfizari, tarafından kaleme alınan kaynakların nakletmiş olduğu rivayetlerdir.⁴

Tarihi vesikalarda çok eski bir tarihe malik olan ve günümüzde Afganistan kuzeybatı sınırları içerisinde yer alan Herât şehri, eski çağlardan günümüze kadar da varlığını etkin bir şekilde korumaya devam ederken tarihi süreçteki en parlak dönemini Timurlu Devleti ile birlikte yaşamıştır. Bilindiği üzere Cengiz Han'ın ölümüne kadar kurmuş olduğu devlet çok hızlı bir şekilde büyüyerek geniş bir alanı kaplamıştı. Ancak onun ölümünden sonra bu geniş coğrafya üzerinde Kağanlıklar (Büyük Hanlar) Cuci, İlhanlı ve Çağatay ulusları oluşmuştur. Bu ulusların oluşumunda Cengiz Han'ın oğulları arasında yaptığı taksimat belirleyici olmuştur. 1370 yılında Semerkand merkez olmak üzere Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında kurulmuş olan Timurlu Devleti, kurucusu Emir Timur, Cengiz Han'ın vefatından yaklaşık bir buçuk asır sonra Asya'yı idaresi altında toplamayı başaran ve han olma hakkının Cengizli nesline ait olması gerektiği düşüncesiyle hanlık dışı unvanları kullanarak meşru hükümdarlık kurmayı başarmıştır ve hâkimiyet sahasını geniş bir alana yayma imkânı bulmuştur.⁵ Nitekim O, 1370 senesinde Semerkand'ı ele geçirdikten sonra hâkimiyetini soylu birine dayandırma gereği duyduğundan Moğol soyundan Suyurgatmış'ı tahta oturtmuş ve hâkimiyetini güçlü bir noktaya getirmeyi amaçlamıştır. Devletin kurulmasının ardından Cengiz Han gibi cihan imparatoru olma idealiyle bir taraftan doğu ve güney yönünde Türkistan'dan Çin ve Hindistan'a, diğer taraftan batıda Anadolu'dan Ortadoğu'ya düzenlediği seferlerle bu ideale ulaşmayı arzu etmiş olan Emir Timur, pek çok noktayı idaresi altına almayı başarmıştır. Onun hâkimiyeti altına aldığı önemli noktalardan biri de Herât şehridir.⁶

Emir Timur tarafından hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte Timurlu Devleti'nde yeni bir kimlik kazanan Herât şehri, söz konusu hâkimiyet döneminin sonuna kadar mirzaların yetişerek tecrübe kazandıkları bir merkez olmasının yanı sıra siyasî, askerî ve ticarî pek çok seferin düzenlendiği, elçilik heyetlerinin kabul gördüğü, pek çok imar faaliyetlerinin yapıldığı bir nokta olmuştur. Onun vefatının ardından Timurlu Devleti'nde siyasî, askerî ve ticarî alanlar başta olmak üzere pek çok alanda öne çıkan Herât şehri, Şahruh'un uzun süren iktidarı ile birlikte başkent olarak belirlenmiş ve binlerce yıllık gelen ilmi birikime bağlı olarak bilimsel faaliyetlerin ilerlemeye başladığı bir dönüm noktası yaşamıştır. Şahruh, "İslam'ın Kubbesi" olarak adlandırılan Herât'ta, ilmi faaliyetlerin gelişmesi için bilim insanlarına imkân ve ortam hazırlanmış, devleti bilimsel alanda ileriye götürecek her türlü maddi ve manevi destekleri sunmuştur. Ayrıca Timurlu hükümdarlarının bilimsel faaliyetlere ilgi ve destekleri buraya çeşitli coğrafyalardan bilim insanlarının da gelmesine vesile olmuş, bu durum Herât şehrinin doğunun en büyük medeniyet merkezine dönüşmüştür. Bütün bu gelişmeler bağlamında Şahruh ile

İntişarat-ı Tarane-i Meşhed, Meşhed 1388, s.60 vd; Vasilij Viladimiroviç Barthold, "Herât ve Herîrûd Boyu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.27, İstanbul 1973, s. 179; Bu nehrin bir kolu verimli ovalardan geçip bugünkü Afganistan'ın Herât şehri ve İran'ın Meşhed'i arasında sınır teşkil eder, diğer kolu ise Türkmenistan ve İran arasında sınır vazifesi görmektedir. Dar bir vadiye sahip olan bu alanın toprakları verimlilik açısından zengindir. Seyf b. Muhammed b. Yakub el-Herevi, *Tarihname-i Herat*, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1373, s. 25 vd.

³G. Le Strange, *The Lands of The Earsten Caliphate, Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem Conquest to The Time of Timur*, Cambridge University Press, Cambridge 1905, s.407; Neslihan Durak, "Geçmişten Günümüze Afganistan'daki Türkler", *Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı*, S. II, Ankara 2013, s. 2780 vd; Ser Muhakik İslam Afzali, *Herat der Ahd-ı Timuriyan*, İntişarat-ı Tarih ve Tnografi, Afganistan 1389, s. 1; Recep Uslu "Herat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul 1998, s. 215

⁴A. Zeki Velidi Togan, "Herat", *M.E.B. İSLAM Ansiklopedisi*, C. 5/1, İstanbul 1993, s. 429; şehrin kuruluşuna dair rivayetler için bkz., Muinüddin Muhammed-i Zemcî el İsfizârî , *Ravzatü'l-Cennat fi Evsaf-ı Medinetü'l Herat I*, (haz., Seyid Muhammed Kazım İmam), İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, Tahran 1338, s. 41-70; Herevi, *age*, s. 63-82; Yusuf Ziya Söylemez, "Türk-İslam Şehirlerinden Herat'ın Rivayetlere Göre İnşası Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science*, S.143, 2023, s. 155-162

⁵Şerefüddin Ali Yezdi, *Zafername*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 98; Nizameddin Şamî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 73; Kemaleddin Abdürrezzak Semerkandî, *Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, Haz. Abdulhuseyin Nevaî, İntişarat-ı Azadi, Tahran 1382, s. 165 vd; Hayrunnisa Alan-İlyas Kemalöglü, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2017, s. 180-183; Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanat Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", *Bilgi*, S. 30, 2004, s. 151; Mustafa Gökçe-Tuba Tombuloğlu, "10. ve 15. Yüzyıl Seyyahlarının İzlenimlerinde Semerkand", *History Studies*, C. 10, S.10, 2018, s. 138.

⁶Hayrunnisa Alan, "Timurlular", *Ötügen'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, Haz. Ahmet Kanlıdere-İlyas Kemalöglü, Ötügen Yayınları, İstanbul 2020, s. 408.

HORASAN'IN İNCİSİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE İLMÎ FAALİYETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

birlikte Herât merkezli oluşan bilimsel ortam ve şehrin kültürel çevresi, kendisinden sonra gelecek olan Timurlu hükümdar ve mirzalarının da şehirde ilmî faaliyetlerin gelişmesi için çaba sarf etmelerini sağlamıştır. Oluşan zemin açısından Herât, Şahruh'un iktidarından Hüseyin Baykara'nın idaresinin sonuna kadar ilmî faaliyetler başta olmak üzere pek çok alandaki gelişmelerin şekillenmesinde belirleyici bir noktaya dönüşmüştür.⁷ Bu açıdan Herât şehrindeki ilmî faaliyetleri bir bütün olarak sunmak üzere hazırlanan çalışmada kronolojik süreç dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Herât Şehrinde ilmî Faaliyetler

Türk kültür yapısının yanı sıra Arap, Fars ve Hind kültürlerinin de tesirlerinin görüldüğü Herât şehrindeki Timurlu idarecileri, pek çok siyasi yapının bıraktığı kültürel mirasın da tesiriyle burada siyasi gücün yanı sıra ilim ve kültür bakımından da üst düzeyde bir gelişim göstermiştir.⁸ Timurlular döneminde Herât'ta ilmî faaliyetlerin üst düzeyde olmasının temel nedeni sultan ve mirzaların şiir, edebiyat, resim, müzik, astronomi, riyazi, hat vs. başta olmak üzere pek çok ilmî faaliyete destek olmalarının yanı sıra onların pek çoğunun bizzat kendisinin şair olmalarıdır.⁹ Şahruh ile birlikte başkent olan Herât'taki bu ilmî birikimin temellerini anlamak için atan Emir Timur dönemi ile başlamak gereklidir.

Semerkan'dın güneyindeki Keş şehrinde (Şehr-i Sebz) dünyaya gelen Timurlu Devleti'nin kurucusu Emir Timur'un üzerinde âlimleri ve dervişleri kendisine dost edinenek vaktinin çoğunu onlarla sohbet ederek geçiren ve özellikle de Şeyh Şemseddin Külâl (Kular) ile iyi ilişkilere sahip olduğunu bildiğimiz babası Turagay'ın etkisi büyüktür. Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Emir Timur ilk dini bilgilerini ailesinden alırken, okul çağına geldiğinde ise Keş'teki dervişlerin medreselerine devam ederek İslamiyet hakkında bilgiler edinmeye devam etmiştir. Emir Timur'da tıpkı babası gibi daha gençlik yıllarında Şeyh Şemseddin Külâl ve onun müşidi Emir Külâl ile iyi ilişkiler tesis ederek gerek dini bilgilerini gerekse de tasavvufi çevre ile olan münasebetlerini güçlendirmiştir. Çocukluğu ve gençliği dönemlerinden itibaren dinî ve ilmî açıdan donanımlı olarak yetişen Emir Timur, 1381 yılında Herât şehrinin idare altına alınmasından sonra Timurlu Devleti'nde ilim adamlarına ehemmiyet göstermiş şehirde bulunan Sebzevarlı Hacı Ali Müeyyed ile dinî konularda münazarada bulunmuştur.¹⁰ Yine bilim adamlarını, ulemayı ve fazilet sahibi kimseleri sevip koruyan, onlara saygıda kusur etmeyen ve de kendisi de bizzat ilme düşkün bir hükümdar olan Emir Timur'a dair gerek Timurlu tarihçileri gerekse de kendisine pek hoş gözle bakmayan Arap tarihçilerin ifadelerine göre O, âlimleri ve din adamlarını herkesten üstün görmüş, onlara daima meclisinde yer vererek kendileri ile meşveret ederek görüşlerini alarak doğruyu bulmaya çalışmıştır.¹¹ Emir Timur, âlimlere ve bilim adamlarına gerek çalışmaları gerekse de araştırma faaliyetleri için her türlü imkânı sağlarken aynı zamanda sanatında usta olanları da çok sever ve zanaat sahiplerine her daim sahip çıkmıştır. Ayrıca O, bir taraftan sefere gittiği noktalardan ilim adamlarını başkenti Semerkand'da gönderirken, öte taraftan gittiği yerlerdeki âlimlerle de ilmî tartışmalara girerek kendisinde var olan ilimi birikim düzeyini de üst noktaya taşımıştır. Bu durumu onun 1401 yılında Şam kuşatması esnasında İbn Haldûn'la tarih konusunda ilmî münazaraya girmesi ile yine seferlerindeki zaferlerini nakletmesi için "*Zafername*" adlı eserlerin müellifleri Şerefüddin Ali Yezdi ve Nizamüddin Şamî ile "*Ruznâme-i Gazavat-ı Hindistan*" adlı eserin müellifi Gıyaseddin Ali Yezdi'yi yanında bulundurması ile örneklendirebilir.¹²

Timur'un 18 Şubat 1405 tarihinde vefatına müteakip devlet idaresine geçen ve Timurlu hükümdarları arasında en uzun saltanat süren en küçük oğlu Şahruh, devletin başkentini Semerkand'dan Herât'a naklederek pek çok ilmî faaliyette bulunmuştur. O da iktidarı döneminde tıpkı babası gibi âlim ve sanatkârlara saygılı davranmış, pek çok farklı noktalardan ilim adamlarını Herât'a getirerek edip, şair ve sanatkârları daima desteklemiştir. Şahruh'un vefatına kadar onun sarayında bulunan Abdurrezzak Semerkandî onu asrın müceddidi

⁷Tacü's-Selmâni, *Tarihname*, çev. İsmail Aka, TTK, Ankara 1988, s. 72vd; Neslihan Durak, "Afganistan'da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 253vd; Tuba Tombuloğlu, "Timurlularda Şehircilik ve Sosyal Hayat: Semerkand ve Herat Örneği", Ed. F. Korkmaz, 9. *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul University Press, İstanbul 2023, s.1036 vd; Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s.77-84.

⁸İhsan Resûlî-İrec İ'tisâm-Mihredâd Metin, "Sebk ve Tezyin-i Mimari-yi Binâhâ-yı Devre-i Timuriyân", *Mutalaât-ı Hüner-i İslâmî*, S. 37, Bahar 1399, s.113 vd.

⁹Faruk Ensari, *Tarih-i Herat*, İntişarat-ı Bonyad-ı Endişe, Kabil 1398, s. 172; Mustafa Akkuş-İzzetullah Zeki, "Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20/3, 2018, s. 149-163.

¹⁰Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 21-26; Hasan Taşkıran, "Timurlu Devlet Adamlarından Emir Şah Melik", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 12/3, 2022, s. 519 vd.

¹¹Musa Şamil Yüksel, *age*, s.77-84

¹²Musa Şamil Yüksel, "Timur, Tarih ve İbn Haldûn", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu*, Ed. *Abdulvahap Kara-Ömer İşbilir*, Mimar Sinan G.S.Ü. Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007, s. 90 vd; İzzetullah Zeki, *Emir Timur Dönemi Bilginleri*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2021, s. 69 vd; Musa Şamil Yüksel, *age*, s.77-84

olarak nitelerken kendisinin pek çok dinî sohbetlere katıldığını ve de hadis, fıkıh ile tarih alanında kitapları okuduğunu belirtmektedir.¹³

Edîp, şair ve sanatkârları daima destekleyen Şahrüh, ilim adamları ile birlikte kıymetli eserlerin de Herât'a getirilmesi için çalışmalar yürütmüştür. Bu açıdan Şahrüh Herât'ta ilmî pek çok eserin yer aldığı kütüphaneler tesis etmiştir. Bu durumu onun 1428 yılında Memlûk Sultanı Barsbay'dan çağdaşı olan İbn Hacer el-Askalânî'nin "*Sahih-i Buhari Şerhi*" ile Makrîzî'nin "*Kitab-ı Sülûk*" adlı eserlerinin de aralarında bulunduğu beş nadir eseri istemesi ve sultanın da bu eserleri istinsah ederek kendisine göndermesi ile örneklendirmek mümkündür. Pek çok ilim adamının varlığı ve kıymetli eserlerin yer aldığı kütüphanelerin¹⁴ bu şehirde inşası Herât'ın ilmî bakımdan ne derece ileride olduğunu göstermesi açısından mühimdir. Bütün bu faaliyetler ile Şahrüh'un sarayda Türkçeye önem verilerek eserler kaleme alınması için Sekkâkî, Seyyid Ahmed Mirza gibi Türkçe yazan şairlere destek vermesi ve ilmî dilin Türkçe olarak kullanılması için Türk edebiyatının en güzel örneklerinden "*Mi'racnâme*", "*Kutadgu Bilig*", "*Tezkiretü'l-Evliyâ*" ve "*Atabetü'l-Hakâyık*" gibi eserlerin Uygur harfleriyle kaleme alınmasını teşvik etmesi, onun iktidarında gerek ilmî faaliyetlere gerekse de Türkçeye verdiği önemi göstermesi açısından önem arz etmektedir.¹⁵ Tıpkı babası gibi ilmî sohbetlere katılan ve farklı noktalardan gelen mirza ve elçiler, gibi önemli şahsiyetlerle bir araya gelerek onlarla din ve tarih alanlarındaki kitapları okuyup ilmî tartışmalara giren Şahrüh'un iktidarında Şerefüddin Ali Yezdî, Abdurrezzak Semerkandî, Hafız-ı Ebrû ve Tacü's-Selmânî isimleri ön plana çıkarken o dönemde pek çok âlim ve ulema da ilmî faaliyetlerde bulunarak döneme ait bilgileri kaleme almışlardır. Şerefüddin Ali Yezdî'nin "*Zafernâme*", Tacü's-Selmânî'nin "*Tarihnâme*", Hafız-ı Ebrû'nun "*Zubdetü't Tevarih-i Baysunguri*", Abdurrezzak Semerkandî'nin "*Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*" bu dönemin ilmî eserlerinden sadece birkaçıdır.¹⁶

İlmî faaliyetlerin gelişimindeki en önemli rolü üstlenen medreselerle birlikte bu dönemde Herât'ta inşa edilen kütüphaneler şehrin ilmî zenginliğinin en büyük etmenleri arasında yer almışlardır. Şahrüh babasının ölümünü müteakip Herât şehrinde tahta geçmesinin ardından ilmî ve edebî başta olmak üzere pek çok ilim dalına ihtimam göstermiş, önemli ilim adamlarını bir araya getirme gayreti içerisine girmiştir. Bu bağlamda Şahrüh Herât'ta İhtiyârüddin Kalesi'nin karşısında Şahrühiye Medresesi'ni inşa ettirmiştir. Bu medresenin karşısında ise büyük bir kütüphane vakfetmiştir. O, Muhiddin Gazzali Tusi, Yusuf Ubehi ve Nasireddin Lütfullah'ı bu medresenin eğitiminde görevlendirmişken Hoca Alâüddin Çiştî'yi de medresenin yönetimine tayin etmiştir. Bu medresede oluşturduğu kütüphaneye nesih ve nesta'lik hatları ile süslenmiş Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere çeşitli kitapları yerleştirmiştir. Şahrüh, bu kütüphanedeki hocaların, araştırmacıların, kütüphane görevlilerinin giderlerini karşılamak amacıyla da pek çok gelir kalemini buraya vakfetmiştir. Oluşturduğu bu muazzam kütüphane ile Şahrüh, Herât'ı Asya'nın ilim ve kültür merkezi haline getirmiştir.¹⁷

Şahrüh hanedan üyelerine nispeten tarih yazıcılığı ve kalem erbabına daha fazla önem veren bir şahsiyet olup onun siyasi iktidarında pek çok tarihçi tarafından önemli eserler kaleme almıştır. Kaleme alınan bu eserler onun inşa ettirdiği kütüphanelere konulmuştur. Çeşitli alanlardan kitapların bir araya getirildiği Darü'l Saltanat-ı Herât'taki kütüphaneye Mevlana Maruf Herevî gibi hem hızlı ve hem de güzel yazı yazabilen önemli şahsiyetleri getirilmiştir.¹⁸ Şahrüh döneminde inşa edilen bu kütüphanenin aynı zamanda Sultan Hüseyin Baykara döneminde de varlığını devam ettirdiği ve söz konusu kütüphanede Kemâleddin Bihzâd başta olmak üzere dönemin tanınmış pek çok hattat, müzehheb, nakkaş ve cilt ustasının da görev aldığı bilinmektedir. Şahrüh'un bizzat yaptırdığı bu medrese ve kütüphane Herât şehrindeki ilmî faaliyetlerin ilerlemesinde büyük rol oynamıştır.¹⁹

Şahrüh dönemindeki ilmî faaliyetlere önemli bir destek de eşi Gevherşad Begüm tarafından sağlanmıştır. İlim adamlarını himaye eden Gevherşad Begüm inşa ettirdiği medrese ve kütüphanelerle Herât'ta ilmî faaliyetlerin yoğun olarak devam ettirilmesine katkıda bulunmuştur.²⁰ Gevherşad Begüm siyasi faaliyetlerdeki

¹³İsmail Aka, "Şahrüh", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, s. 134; Abdulhekim Tabibi, *Şukufani-yi Herat Der Asr-ı Timuriyan*, İntişarat-ı Şura-yı Sekafeti-i Cihad-ı Afganistan, Afganistan 1985, s. 27; Gulam Rıza Emirhani, "Bazşinahtı Cereyanha-yı Ferhengi-yi Herat der Asr-ı Şahrüh", *Pejuheşha-yı Ulum-ı Tarihi*, S. 6/2, Payiz/Zemistan 1393, s. 21.

¹⁴Herât'tan Memlûk Sultanı Çakmak'ın istedi üzerine *Tevlât-ı Hüce't-i Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat* (Ebu Mansuri Maturidi), *Tefsir-i Kebir* (Fahre'ddin Razi), *Şerh-i Telhis-i Câmî* (Hace Mesud Buhari), *Şerh-i Keşşâf* (Mevlana Alâeddin Pehlivan), ve *Şerh-i Ravza der Mezheb-i Şafii* gibi nadir eserler kütüphanesinde mevcut olduğundan 1439 yılında Şahrüh bunları İstinsah ettirmek suretiyle Kahire'ye yollamıştır. Bkz., Musa Şamil Yüksel, *age*, s. 31

¹⁵Musa Şamil Yüksel, *age*, s. 31; Abdulhekim Tabibi, *age*, s. 27; Gulam Rıza Emirhani, *age*, s. 21

¹⁶Arazgül Recepova, *Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019, s. 18; Musa Şamil Yüksel, *age*, s.30vd.

¹⁷Muinüddin Muhammed-i Zencî el İsfizârî, *Ravzatü'l-Cennat fi Evsaf-ı Medinetü'l Herat I*, (haz., Seyid Muhammed Kazım İmam), İntişarat-ı Danişgah-ı Tahrân, Tahrân 1338, s. 556 vd.

¹⁸Kemaleddin Abdurrezzak Semerkandî, *age*, s. 132vd; Abbas Keymünşi, *age*, s. 158.

¹⁹Mustafa Şahin, *Orta Çağda Herat Bölgesi(Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Tokat 2013, s. 298.

²⁰Sandra Aube-Thomas Lorain-Julio Bendezu-Sarmiento, "The Complex of Gawhar Shad in Herat: New Findings about its Architecture and Ceramic Tile Decorations", *Journal of the British Institute of Persian Studies*, S. 58/1, 2020, s. 62 vd; Veli Şah Behre, *Herat Negin-i*

HORASAN'IN İNCİSİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE İLMÎ FAALİYETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

aktif rolünün yanı sıra ilmî faaliyetlerin gelişimine de önemli katkılar sağlamıştır. O, Herât şehrinde inşa ettirdiği kompleks yapıya önemli bir kütüphane de eklemiştir.²¹ Gevherşad Begüm, kurmuş olduğu bu kütüphanede önemli eserlerin bir araya getirilmesine vesile olurken, aynı zamanda da Şirvanlı Kemâleddin Mesûd, Mevlana Mûmini (Susini) gibi dönemin önemli şahsiyetlerinin burada ilmî faaliyetlerde bulunmalarına büyük katkılar sağlamıştır.²²

Şahruh'un hanımı Gevherşad Begüm'ün yanında oğlu Baysungûr Mirza'nın da Herât'taki ilmî ortamın zenginleşmesinde büyük payı olmuştur. Timur'un torunu, Şahruh'un oğlu Baysungûr Mirza Tebriz ve Esterâbâd'taki görevlerinin yanı sıra edebiyat ve sanata olan ilgisi ile tanınmaktadır. O, yönetim işlerinin yanı sıra ömrünü kıymetli kitapları toplamak, şairler, edebiyatçılar, musiki ustaları, ressam, hattatlar, müzehhepler, sahaflar gibi pek çok ilim ve zanaat erbabıyla oturup kalkmaya sohbetler etmeye ihtimam göstermiş önemli bir şahsiyettir. Bu bağlamda pek çok noktadan sanatçı ve ilim adamlarını Herât'taki sarayına getirmiştir. Onun bu çabalarıyla Mirza Baysungûr Kütüphanesi bir akademi merkezine dönüşmüştür.²³ Bilime son derecede ilgi duyan Baysungûr Mirza, Herât'taki Bağ-ı Sefid'teki sarayını bilim adamları, edebiyatçılar, sanatçılar, hattatlar başta olmak üzere pek çok önemli şahsiyeti bir araya getirerek nefis eserler meydana getirdiği bir noktaya dönüştürmüştür. Bu açıdan onun çabalarıyla nesta'lik, sülûs ve nesih yazı tarzlarında kaleme alınan önemli eserler ortaya çıkmıştır. Bu eserlerden biri de Sa'dî-i Şirâzî'nin "Gülîstan" adlı eseri olup dönemin önemli hattatlarından Yakub Müstâhsimi tarafından kaleme alınmıştır.²⁴ Baysungûr'un bu büyük kütüphanesi tarihin en kıymetli kütüphanelerinden biri sayılıp ona sadece Hüseyin Baykara Kütüphanesi eşdeğer olarak gösterilebilir. Baysungûr Mirza Kütüphanesi'nden günümüze kalan kıymetli eserlerde kitap ciltleme ve tezhip sanatının uygulandığı görülmektedir. Baysungûr Mirza tarafından oluşturulan ve kıymetli eserlerden meydana getirilen bu kütüphanedeki pek çok eser günümüzde dünyanın farklı kütüphanelerine dağıtılmıştır.²⁵ Abdurrezzak Semerkandî kâtiplerden kırk kişinin özellikle de Mevlana Zahirüddin İzhâr, Şehâbeddin Abdullah, Celâleddin Şeyh Mahmûd, Şemseddin Herevî, Asfî Herevî, Vahîdî'nin Baysungûr tarafından kurulan kütüphanede kitabet ve istinsah konusunda meşguliyet içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Yine bu dönemde Baysungûr Mirza Kütüphanesi'nde Mevlana Münşî, Mevlana Cerde, Mevlana Zahîdî, Mevlana Celâleddin Kirmanî başta olmak üzere pek çok önemli şahsiyetin de görev yaptığı bilinmektedir. Baysungûr Kütüphanesi'nin yönetim görevi Kemaleddin Cafer Tebrizi'ye verilmiştir. O kaynaklarda bu asrın en önemli hattatlarından biri olarak kabul edilmektedir. Onun idaresinde kitap, hat, ciltleme alanlarında yapılan çalışmalara hız verilmiştir. Bağ-ı Sefid'deki sarayını kütüphaneye dönüştürerek ilmî faaliyetlere katkıda bulunan Baysungûr Mirza'nın bu faaliyetleri şehirdeki ilmî faaliyetleri dönemin pek çok şehrine göre öne çıkarmıştır.²⁶

Şahruh'un vefatını müteakip sadece Türk-İslam bilim tarihi için değil dünya bilim tarihi içinde bir yer kazanmış olan bilge hükümdar Uluğ Bey'in iki sene süren kısa iktidarında başkentini tekrardan Semerkand'a taşınmasıyla bilimsel ve ilmî faaliyetler yeniden bu şehirde yoğunlaşmış, Herât kısa bir süreliğine durgunluk dönemine girmiştir. Uluğ Bey Semerkand'da özellikle astronomi alanında önemli çalışmalar yapmış ve bu bilimin öncülerinden olmuştur. Temeli Emir Timur'a dayanan ve onun çıktığı seferler neticesinde ilim adamlarını başkent Semerkand'a getirerek oluşturduğu ilmî birikim, Uluğ Bey ile zirve noktasına ulaşmıştır. Uluğ Bey İlhanlılar döneminde Gazan Han'ın Merağa'da kurduğu rasathaneyi örnek alarak Semerkand'da bir rasathane tesis etmiş, burada astronomi ve matematik başta olmak üzere pek çok bilimsel ve ilmî faaliyetin yürütülmesini sağlamıştır. Ancak 1449 yılından sonra Timurlu Devleti'nde Uluğ Bey'in ölümüyle ortaya çıkan siyasî kargaşalar buradaki ilim adamlarının kendi memleketlerine dönmelerine yol açarken bunlardan bazıları da tekrardan Herât'a gelerek şehirdeki medreselerde dersler vermişlerdir. Uluğ Bey'in vefatından sonra Horasan ve Mâverâünnehir'deki bilimsel çalışmaları yapan ve eserler kaleme alan bazı ilim adamları Osmanlı Devleti ve Hindistan'dan gelen davetler neticesinde buradan ayrılmışlardır.²⁷

Uluğ Bey'in oğlu tarafından öldürülmesini müteakip ortaya çıkan taht mücadelelerinde başarılı olarak tahta geçen Ebû Said döneminde Herât tekrardan Timurlu Devleti'nin başkenti olmuştur. Ebû Said döneminde taht ve siyasî mücadelelerin yoğun olması hasebiyle ilmî faaliyetler çok fazla ilerlememiş, bu dönemde sultanın yanında büyük nüfuz sahibi Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın etkisiyle daha çok dinî ilimler üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır. Ayrıca Uluğ Bey döneminde Semerkand'daki rasathanede bilimsel faaliyetler yürüten bazı ilim adamlarının şehre gelişi sınırlı olsa da Herât'ta faaliyet yürüttükleri de bilinmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse Sultan

Horasan, İntişarat-ı Ahrari, Afganistan 1391, s. 53vd; Abbas Keymünşi, "Kitaphaneha-yi İnan Der Dovre-yi Timuriyan", *Mecelle-yi Danişkede-yi Edebiyat ve Ulum-ı İnsani Danişgah-ı Tahran*, 1374, s. 168.

²¹Veli Şah Behre, *age*, s. 53vd; A. Zeki Velidi Togan, "Herât", *M.E.B. İSLAM Ansiklopedisi*, C.5/1, İstanbul 1993, s. 436.

²²Abbas Keymünşi, *agm*, s.168; Veli Şah Behre, *age*, s. 53vd.

²³Abbas Keymünşi, *agm*, s. 158; Abdulhekim Tabibi, *age*, s. 30.

²⁴A. Zeki Velidi Togan, *agm*, s. 435.

²⁵Edward Granville Brown, *Tarih-i Edebiyat-ı İnan (Ez Firdevsi Ta Sa'dî)*, Frs. çev. Fethullah Müctebayi, İntişarat-ı Mürvârid, Tahran 1339, s.555.

²⁶Sa'îd Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr-i Farsî Der İnan ve Der Zebân-ı Farsî I*, İntişarat-ı Furuğî (Furuğî), Tahran 1363, s.226-329.

²⁷Kishimjan Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum el-Evali (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001, s.142.

Ebû Said, Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın etkisinde kalarak dünyevi bilimlere itibar etmemiş daha çok dinî bilimlere ağırlık vermiştir.²⁸

Sultan Ebû Said'in iktidarının ardından başa geçen Hüseyin Baykara uzun süren saltanat yıllarında meydana gelen isyanlar, savaşlar, taht kavgaları ve mirza mücadelelerine rağmen ilim ve sanata büyük önem vermiş, kendisi de bizzat faaliyetlere katılarak ilim ve sanat adamlarını himaye etmiştir. Hüseyin Baykara ilmi faaliyetlerde Fars kültürünün yanında daha çok Türk kültürüne önem vermiş bir liderdir. Bu açıdan Türk dili ve edebiyatı alanında onun iktidarında büyük simaların yetişmesinde onun rolü ve hizmeti büyüktür. Kendisi de şair olan Hüseyin Baykara'nın Ali Şîr Nevâî gibi bir dehanın kültür ve sanat hayatına kazandırılmasındaki teşviki onun daima takdir ve şükranla anılmasına vesile olmuştur. Türkçenin unutulmamasına katkı sağlamak için çabalayan, Türkçe aşığı olan Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî Türkçenin üst düzeyde olduğu ve Fars dilinden geri kalır tarafının olmadığını ispatlama çabasına girip bu amaçla yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yine bu dönemde Ali Şîr Nevâî de Çağatay Türkçesinin gelişimine katkı sağlamış, Türk dilinin yeniden canlanmasına vesile olmuştur.²⁹ Dönemin kaynaklarının çoğu Arapça ve Farsça olmasına rağmen, Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'nin çabalarının temel gayesi Arapça veyahut Farsçayı küçümsemek değil tam aksine Türkçeyi unutturmamaktır. Bu bakımdan Ali Şîr Nevâî Türk Edebiyatına otuzdan fazla eserle katkı sağlarken, Sultan Hüseyin Baykara da Divan'ıyla Türkçe şiir ve risalelerin bir araya getirilerek Türk diline hizmet edilmesinde önemli rol oynamışlardır.³⁰

Hüseyin Baykara döneminde Herât'ın kültürel ve ilmi faaliyetler açısından zirve noktasına ulaşmasında şiir meclislerinin düzenlenmesi, sarayın ve mirzaların ilim adamlarına verdikleri destekler ile bizzat sultan ile mirzaların edebiyat ve şiir başta olmak üzere pek çok bilim ve sanat dallarına hâkim olmaları, ilim adamlarına çalışma alanı sunan medrese ve ilim merkezlerini inşaları önemli yer tutmaktadır.³¹ Dönemin kaynaklarının Ali Şîr Nevâî'nin "*Mecâlisü'n Nefâis*" adlı eserine dayandığı ifadelerle göre Hüseyin Baykara döneminde Horasan ve Mâverâünnehir'de yüz otuz iki şairin ismi zikredilirken, Devletşah ise Timurlu dönemine ait kırk iki şairin ismini zikretmektedir. Söz konusu eserlerde adı geçen şair ve yazarların pek çoğu Herât şehrinde bulunmuş, buranın ilim merkezi oluşunda pay sahibi olmuşlardır.³² Şehirde bulunan şairlerin pek çoğu sadece edebiyat ile ilgili çalışmalarda bulunmamış hat, minyatür, resim vs. gibi alanlarda da sanatlarını icra etmişlerdir. Yine bu dönemin yazar ve edebiyatçıları arasında kadın şairlerin de yoğun olduğunu ifade etmek gereklidir.³³

Hüseyin Baykara döneminde Herât şehrinde yüzlerce ilim ve sanat erbabı yetişmiş olmasına rağmen şair ve edip olarak Ali Şîr Nevâî, Abdurrahman Câmî, Hâmîdî, Hâtûfî, Hilâlî Benâî'yi, ressam olarak Kemâleddin Bihzâd, Şah Muzaffer'i, musikişinas olarak Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi'yi, tarihçi olarak Mîrhând ve Hândmîr'i, tezkireci olarak Devletşah'ı ve hattat olarak da Meşhedli Sultan Ali isimleri örnek göstermek mümkündür. Bu kişiler Hüseyin Baykara devrini başka bir ifadeyle Türk-İslam tarihinin sahifelerini şerefle süsleyen kimseler olup Herât şehrindeki ilmi ortamın zenginliğinin en büyük mimarlarıdır.³⁴

Hüseyin Baykara'nın Herât'taki sarayında şiir meclisleri düzenlenmiş âlimlerle ilmi tartışmalar yapılmıştır. Bu ilmi tartışmalar yeni fikirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda onun iktidarında âlimlere, edebiyatçılara, tarihçilere, ressamalara vs. pek çok ilim adamına verilen destekler Herât'ta yoğun bir kültür birikiminin sonucu olarak pek çok âlimin buraya gelmesine de vesile olmuştur. Herât'a gelen âlimlerden Sultanın kendisi de bizzat istifade etmiştir. Bunun pek çok örneği olmasına rağmen Sultanın, Abdurrahman Câmî, ³⁵'yi her daim kendisinden üstün görüp ona değer vermesi ve çocukluktan itibaren arkadaşı olan Ali Şîr Nevâî'ye göstermiş olduğu saygı ile örnekleyebiliriz.³⁶

Hüseyin Baykara döneminde Herât'ın edipler ve şairler için yoğun bir uğrak noktası olma hususunu Zahîrüddîn Muhammed Bâbü, Bâbü'nâme'de; "...bir gün satranç meclisinde Ali Şîr Bey ayağını uzatır ve ayağı Benâî'nin arkasına dokunur. Ali Şîr Bey şaka olarak-("olur belalardan değildir; Herât'ta ayağını uzatsan, mutlaka bir şairin arkasına ulaşır") der. Benâî:-"eğer geri çekersen yine bir şairin arkasına ulaşır".³⁷ Bu

²⁸Musa Şamil Yüksel, *age*, s. 127vd; Arazgül Recepova, *agt*, s. 32 vd.

²⁹Kemal Eraslan, *Hüseyin-i Baykara Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 7; Arazgül Recepova, *agt*, s. 47 vd; Mehmet Akkaya, "XV. Yüzyılın İki Büyük Şairi Nevâî ve Ahmed Paşa Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, S.13/18, 2018, s. 21vd; Nursel Özdarendeli, "Çağdaşlarının Dilinden Ali Şîr Nevâî", *Turkish Studies*, S. 8/9, 2013, s. 2043 vd.

³⁰Zabihullah Rahmani, "Kendi Döneminde Yazılan Kaynaklarda Ali Şîr Nevâî ve Fazla Bilinmeyen Üç Eseri", *Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 10, 2019, s. 292vd.

³¹Abdulhekim Tabibi, *age*, s. 27; Gulam Rıza Emirhani, *agm*, s. 21.

³²Faruk Ensari, *Tarih-i Herat*, İntişarat-ı Bonyad-ı Endişe, Kabil 1398, s. 172.

³³Çetin Kaska, "Timurlular Döneminde Edebiyat", *KARE-Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 8, 2019, s. 131.

³⁴Kemal Eraslan, *age*, s. 7.

³⁵Molla Cami olarak bilinen Abdurrahman Câmî ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz., Ömer Okumuş, "Abdurrahman Câmî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s. 94-99; Ali Şîr Nevâî ve faaliyetleri için ise bkz., Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1993, s. 449-453.

³⁶Arazgül Recepova, *agt*, s. 48vd.

³⁷Zahîrüddîn Muhammed Bâbü, Bâbü'nâme (*Babur'un Hatıratı*), çev. Reşit Rahmeti Arat, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 280.

HORASAN'IN İNCİSİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE İLMÎ FAALİYETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ifadeler Hüseyin Baykara döneminde Herât'ın edîp ve şairler için yoğun bir uğrak noktası olduğunu ve şehrin bir kültür merkezi haline geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Sultan Hüseyin Baykara döneminde yine Herât'ta pek çok âliminin varlığı hususunda; "...Sultan Hüseyin Mirza'nın zamanı garip bir zamandı. Horasan ve bilhassa Herât şehri, fazilet ehli eşsiz adamlar ile doluydu. Bir iş üzerine uğraşan herkes o işi en yüksek dereceye çıkarmak gayreti ve arzusu ile çalışıyordu" ifadelerini kullanır.³⁸ Zahirüddin Muhammed Bâbü'rün naklettiği bu ifadeler Herât şehrinde yoğun ilmî faaliyetin bulunmasının yanında hangi ilim dalında olursa olsun uğraştığı alana dair en iyi seviyeye ulaşmak istendiğini ve buna uygun ortamın var olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Hüseyin Baykara döneminde Herât'ta uygun ortamın tesis edilmesi ve bilim adamlarına gerekli desteğin sağlanmasıyla yüzlerce âlim, şair, filozof ve hafız yetişmiştir. Bunda Sultanın yanı sıra Ali Şîr Nevâî ve Molla Abdurrahman Câmî'nin büyük pay sahibi olduğunu belirtmek gerekir. Söz konusu dönemde pek çok şiir meclisinin düzenlendiği de bilinmektedir. Düzenlenen şiir meclisleri sadece sarayda yapılmamış, aynı zamanda Ali Şîr Nevâî ve Molla Abdurrahman Câmî'nin ikametgâhlarında da tertip edilmiştir.³⁹ Dönemin şiir meclislerinde yer alan şahsiyetlerin önde gelenlerini Molla Câmî, Şeyhim Süheyli, Hasan Ali Celâyir (Tufeyli), Mevlana Âsafî, Benâî, Seyfî Buhârî, Mevlânâ Abdullah Hâtîfî, Mir Hüseyin-i Muammâyî, Muhammed Bedâhşî, Yûsuf Bedîî, Muhammed Sâlih, Hüseyin Kâmî, Hilâlî, Ehli, Hasan Şah, Hoca Abdullah Mürvârîd, Eftaleddin Mahmud, Devletşah Semerkandî, Mîrhând, Hândmîr, Zeyneddin Vâsîfî ve Kemâleddin Bihzâd olarak sıralamak mümkündür. Bu bağlamda Herât şehrinde Hüseyin Baykara'nın iktidarında bu derecede mühim şahsiyetlerin medrese ve kütüphanelerde yürüttükleri ilmî faaliyetler şehirdeki iklime zenginlik katarak buradaki ilmî ortamın doruk noktasına ulaşmasına vesile olmuştur.⁴⁰

Herât şehrinde İlmî faaliyetlerin en önemli merkezlerinden olan kütüphanelerin başında Sultan'ın bizzat adını taşıyan Hüseyin Baykara Kütüphanesi gelmektedir. Timurluların başkenti Herât'ta devletin gücü açısından son müktedir hükümdarı olan Hüseyin Baykara, siyasî faaliyetlerinin yanı sıra devletin kültür ve medeniyet açısından ilerlemesinde büyük katkılar sunmuştur. Kitap ve kütüphanecilik faaliyetlerine büyük önem veren Hüseyin Baykara'nın ilmî çalışmaları destekleyen büyük veziri olan Ali Şîr Nevâî'nin katkılarıyla bir grup hattat kitap yazım faaliyetleri için görevlendirmiştir. Bu grup sürekli sultanın oluşturduğu kütüphane için kaynakların istinsahı ile meşgul olurlarken bunların çalışmaları vesilesi ile nesih, nesta'lik yazı türleri ile bu dönemde Farsça kaleme alınan eserlerde hat sanatı da ayrı bir gelişim süreci geçirmiştir. Sultan Hüseyin Baykara Kütüphanesi'nde kıymetli eserler kaleme alınan nesta'lik ve nesih hatlarını en iyi şekilde kullanan önemli şahsiyetlerin başında Sultan Ali Meşhedi gelmektedir. O, olan Ali Şîr Nevâî'nin büyük destekleriyle pek çok eser vücuda getirmiştir. Hüseyin Baykara Kütüphanesi'nde yer alan Sultan Muhammed Nur, Hoca Abdullah Mürvârîd, Kemaleddin Hüseyin Gazergahi, Kemaleddin Muhammed Refîâ ve Hac Muhammed Nakkaş bir diğer önemli güzel yazı sanatçılarıdır. Cellaeddin Yusuf, Şah Muzaffer, Hac Muhammed Taki ve Nakkaş Mansur ise bu kütüphanede yer alan diğer önemli ressamlardır.⁴¹ Sultan Hüseyin Baykara, oluşturduğu bu kütüphanedeki kitapların tezyinatına ihtimam göstermiş, bu alanda yer alan kitapların düzenlenerek tezyin edilmesi için ayrı bir sanatçı grubunu teşkil etmiştir. O, oluşturduğu bu kütüphanenin başkanlığına Üstad Kemâleddin Bihzâd'ı getirmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmaların tamamını Üstad Kemâleddin Bihzâd'ın kontrolünde gerçekleştirmiştir.⁴² Üstad Kemâleddin Bihzâd bu kütüphanede sanat meclislerinin tesis edilmesi, mücellitler, müzehhepler vs. diğer sanat grupları ile oluşturulan kütüphanede geniş çaplı faaliyetlerin yapılmasını amaçlamıştır. Bundan dolayı kaynakların ifadelerine göre çeşitli sanat dallarından kırkar kişilik gruplar Kemâleddin Bihzâd'ın kontrolünde kitaplar üzerinde çalışmalar yapmıştır. Hândmîr "*Hâbîbü's-Siyer*" adlı eserini bu dönemdeki çalışmalar neticesinde kaleme almıştır.⁴³ Hüseyin Baykara bu geniş ve büyük kütüphanenin yanı sıra oluşturduğu medrese vesilesi ile on binlerce öğrencinin burada eğitim almasını sağlamış, buranın giderleri için de büyük kaynaklar sunmuştur. Kendisinin bu denli ilim ile meşguliyeti pek çok sanatçının ve şairin ona dair eserler yazmalarına imkân tanımıştır. Bu durum Herât'ın ilmî faaliyetler açısından diğer noktalardan daha öne çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁴

Timurlu Devleti'nin en önemli devlet adamlarından biri olan Ali Şîr Nevâî de Hüseyin Baykara'nın idaresinde Herât şehrinde pek çok alanda olduğu gibi ilmî faaliyetlerde önemli hizmetlerde bulunmuştur. O, kütüphanecilik faaliyetlerinin yanı sıra Timurlu Devleti'nde üç yüz yetmiş mescit, medrese ve hankah inşa ettirmiştir. İlim alanında önemli faaliyetler yürüten Ali Şîr Nevâî, Herât'ta kendi adını taşıyan bir kütüphane

³⁸Zahirüddin Muhammed Bâbü'r, *age*, s. 275.

³⁹Arazgöl Recepova, *agt*, s. 61 vd.

⁴⁰Zahirüddin Muhammed Bâbü'r, *age*, s. 275-286.

⁴¹Abbas Keymünşi, *agm*, s. 163.

⁴²İsfizârî, *age*, s. 556vd; İnayetullah Şehrâzi, *Şukufeni-i Hüner Der Ahd-ı Timuriyan-ı Herat*, (Tamamlayan, Zebiyullah Nazır Şehrâzi), Afganistan 1391, s. 39; Jamaledin Toomajma, "Türkmen Ekolü ve Herât Ekolünün Biçimsel Karşılaştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.10/51, 2017, s. 427.

⁴³Abbas Keymünşi, *agm*, s. 164.

⁴⁴İsfizârî, *age*, s. 556vd; Abdullah Şehrâzi, *age*, s. 39; Jamaledin Toomajma, *agm*, s. 427.

yaptırmıştır. Ali Şîr Nevâî Herât'ta inşa ettiği kütüphaneye nadir bulunan kıymetli eserler getirerek burayı bir akademi merkezi haline dönüştürmüştür. O, dönemin önde gelen ünlü hattatlarından Sultan Ali Meşhedî, Mahmud Nur ve Hâce Şahâbeddîn Abdullâh Mürvârid ve onların emsallerini Herât'ta inşa ettirdiği kütüphaneye getirterek kitap yazım ve düzenleme faaliyetleri için görevlendirmiştir. Onların çalışmalarıyla bu kütüphane, kıymetli eserlerin bir araya getirildiği bir mekâna dönüşmüştür. Ali Şîr Nevâî tesis ettiği kütüphanenin idaresinin başkanlığına hattat, müzehhip ve aynı zamanda önemli bir nakkaş olan Hâce Muhammed Zefnun'u getirmiştir. Hâce Muhammed Zefnun bu kütüphanede uzun süre görev alarak pek çok eserin vücuda getirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu derecede önemli şahsiyetlerin Herât'a getirilmeleri şehirdeki ilmî ortamın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.⁴⁵

Hüseyin Baykara'nın iktidarında Herât şehrindeki ilmî faaliyetlere destek sunan önemli simalarından biri de Mevlana Nureddin Abdurrahman Câmî'dir. O Herât'taki ilmî faaliyetlerin gelişiminde büyük pay sahibi olanlardan biridir. Köklü bir aile geleneğinden gelen Abdurrahman Câmî'nin Timurlular döneminde Herât'ta yoğun faaliyetleri olmuştur. O, ilmî çalışmaların yanı sıra eserleri ile de tanınmaktadır. Abdurrahman Câmî Herât'ta inşa ettiği kütüphanenin başına da dönemin bilinen meşhur hattatlarından Muhammed Nur'u tayin etmiştir. Bu kütüphanede Sultan Ali Meşhedî, Sultan Muhammed Handan gibi önemli sanatkârlar görev almışlardır. Bu mekân bünyesinde barındırdığı pek çok alana dair farklı eserler ile dönemin önemli kütüphanelerinden biri olmuştur. Abdurrahman Câmî kütüphanede sadece eser telif etmekle kalmamış aynı zamanda araştırma ve geliştirme faaliyetlerine de büyük destek sağlamıştır. Burada Abdurrahman Câmî'nin eserlerini hat sanatının en güzel örnekleri ile süsleyen Muhammed Nur'un nakşettiği bazı eserler Osmanlı Devleti, Hindistan'daki siyasi teşekküllere ve Safeviler'e talep edildikleri için hediye edilmişlerdir.⁴⁶

Hüseyin Baykara'nın vefatından sonra oğulları ve devlet adamları tarafından da bir takım ilmî faaliyetler yürütülmüş ancak siyasî anlamda başlayan Özbek tehdidi Herât'ta inşa edilen birtakım faaliyetlerin azalmasına sebebiyet vermiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman Mirza babasının ölümünden sonra iktidarda yer alsada Özbeklerin saldırıları sonrasında Timurlu Devleti'ni bu saldırılardan koruyamamış ve yıkılışına giden süreçte pay sahibi olmuştur. Ancak O, dönemin siyasî durumunun dışında babasının Herât'ta tesis ettiği muazzam kültür birikiminden nasibini almış ve burada kendi adını taşıyan büyük bir kütüphane oluşturmuştur. Oluşturduğu bu kütüphaneye büyük bilim adamlarını getirerek onlara destekler sunan Bediüzzaman Mirza, bu kütüphaneyi bir sosyal mekân haline getirmiştir.⁴⁷ Yine Hüseyin Baykara'nın çocuklarından biri olan Feridun Hüseyin Mirza da Herât şehrinde bir kütüphane tesis ederek Molla Hüseyin Vaiz Kâşifi, Muînüddîn Muhammed-i Zemcî İsfizârî başta olmak üzere dönemin önemli isimlerini bu kütüphane bünyesinde bir araya getirmiştir. Feridun Hüseyin Mirza kendi adını verdiği kütüphaneye dönemin önemli nakkaşları, hattatlarını da getirerek burayı bir akademi merkezine dönüştürüp aktif olarak kullanılmasına imkân sağlamıştır. Bu kütüphaneden günümüze bir eser kalmamıştır. Ayrıca Emir Ali Şîr Nevâî'nin desteklerini alan önemli vezirlerinden biri olan Hâce Efdaleddin Muhammed Kirmânî'nin de Herât şehrinde cami, medrese, kütüphane ve hankah inşa ettirdiği bilinirken yapı ve konum olarak hakkında malumat bulamadığımız bu kütüphanede Herât şehrinde yer alan önemli hattatların bir araya getirilerek binlerce cilt kitabın yazılıp düzenlenmesine imkân tanıdığı bilmektedir.⁴⁸ Netice itibariyle başta kütüphane ve medreseler olmak üzere Herât şehrinde inşa edilen bu yapılar Timurlu iktidarında bu şehrin "Horasan'ın İncisi" şeklinde tarif edilmesinin altında yatan sebeplerden sadece bir kaçıdır.

SONUÇ

Asya kıtasının güney batısında yer alan Afganistan coğrafyası üzerinde konumlanan Herât şehri geçmişten günümüze pek çok devlet tarafından kontrol altına alınmış ve farklı medeniyetlere ait izleri bünyesinde barındırmıştır. Bu bağlamda söz konusu coğrafyada hâkimiyet kuran söz konusu siyasi teşekküllerden biri de Timurlu Devleti'dir.

Timurlu Devleti'nin kurucusu Emir Timur, Cengîz Han gibi cihan imparatoru olma idealiyle pek çok noktaya seferler düzenlemiş ve 1381 yılında Herât'ı ele geçirmiştir. Herât onun siyasî iktidarında dönemin başkenti Semerkand'ın gölgesinde kalmasına rağmen devlet için siyasî, askerî ve ticarî manada önemli bir işlev görmüştür. Emir Timur'un vefatının ardından tarihsel açıdan sahip olduğu önem, ticaret yollarının güzergâhı üzerinde olmasına bağlı olarak üstlendiği ekonomik ve ticarî kapasite ile birlikte stratejik-savunma ve askerî etmenler, Türkistan-Hindistan ve İran coğrafyası üçgeninde doğu-batı, kuzey-güney eksenli bölgenin kapısı olma özelliği ve de mirzalığı döneminden itibaren şehirde bulunmasından dolayı potansiyelini iyi tanıdığı Herât Timurlu Devleti'nin yeni başkenti olmuştur. Siyasî, askerî ve kültürel açıdan Timurlular için ehemmiyet arz eden Herât,

⁴⁵Abbas Keymünşi, *agm*, s. 164 vd.

⁴⁶Hüseyin Pirniya-Abbas İkbâl Aştıyani-Muhammed Hasan Behnâmfer, *Tarih-i Kamil-i İnan*, İntişarat-ı Arayan, Tahrân 1401, s. 650; Abbas Keymünşi, *agm*, s. 165.

⁴⁷Abbas Keymünşi, *agm*, s. 166.

⁴⁸İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 122; Abbas Keymünşi, *agm*, s. 167.

HORASAN'IN İNCİSİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE İLMÎ FAALİYETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Şahruh'tan devletin son parlak idarecisi olan Hüseyin Baykara'nın iktidarının sonuna kadar Timurlular için önem arz eden bir konuma yükselmiştir.

Şahruh'un siyasi iktidarı ile birlikte siyasî, askerî ve ticarî açıdan önem arz eden Herât şehrinde Türk kültür yapısının yanı sıra Arap, Fars ve Hind kültürlerinin de tesirleri görülmüş ve şehir pek çok medeniyetin bıraktığı kültürel mirasın da tesiriyle siyasî gücün yanı sıra ilim ve kültür bakımından da üst düzeyde bir gelişim göstermiştir. Bu manada bakıldığında Şahruh ile birlikte Timurlu Devleti'ndeki siyasi iktidar süreçleri Türkistan coğrafyası ve çevresinde kültürel ve bilimsel gelişim açısından önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemin en dikkate değer merkezlerinden biri, özellikle bilim ve sanat açısından büyük bir öneme sahip olan Herât şehriydi.

Şahruh açısından Herât, Timurlu Devleti için sadece siyasî askeri ve ticaret merkezi değil, aynı zamanda bilim ve kültürün büyük bir merkezidir. Onun iktidarında şehirde gerçekleştirilen ilmî faaliyetler, dönemin bilimsel ve kültürel gelişimine büyük katkı sağlarken, bu miras Türkistan coğrafyası başta olmak üzere dünyanın farklı noktalarındaki bilimsel düşüncenin de gelişimine önemli bir katkı sunmuştur.

Babası Emir Timur'un başkenti Semerkand olmak üzere Timurlu Devleti için bıraktığı zengin ilmî birikimin üzerinde hâkimiyet tesis eden Şahruh ile birlikte Herât, dönemin önemli bilimsel ve kültürel merkezlerinden biri haline gelmiştir. Şahruh'un teşvikleriyle, şehirde ilmî faaliyetlerin geliştirilmesi amacıyla birçok medrese, kütüphane ve hankah vs. gibi yapılar inşa edilmiştir. Herât'ta inşa edilen bu yapılar dönemin bilimsel faaliyetlerinin Herât'a taşınmasına yol açarken İslam dünyasının dört bir yanından buraya ilmî faaliyetler için pek çok âlim ile birlikte eğitim almak için talebelerin buraya gelmesinin de önünü açmıştır. Bundan dolayı Şahruh'un uzun süren iktidarı döneminde Herât, bilim insanları ve öğrencilerin o dönemde ev sahipliğini yapan bir merkez olmuştur. Bu açıdan şehirde bulunan söz konusu bilim insanları ve talebeler de şehirde pek çok bilimsel çalışma ile yazılı eser ortaya çıkarırken, bu çalışmalar bilimsel gelişmelerin daha da ileriye taşınmasının önünü açmıştır. Özellikle de bu dönemdeki ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü başta medrese ve kütüphanelerde Türkçe, Arapça ve Farsça el yazmalarından oluşan bilimsel eserler Herât şehrindeki bilimsel bilgi ve kültürel mirası korumak açısından büyük bir önem arz etmekte olup günümüze kadar oluşan zengin birikimin taşınmasının temel taşlarını oluşturmaktadır.

Şahruh döneminde tarih, felsefe, edebiyat, matematik, astronomi başta olmak üzere çeşitli bilim dallarında eğitimlerin verilip eserlerin kaleme alındığı Herât'taki ilmî müesseseler onun vefatının ardından Türk-İslam bilim tarihi için değil dünya bilim tarihi içinde bir yer kazanmış olan bilge hükümdar Uluğ Bey'in iki sene süren kısa iktidarında başkentin tekrardan Semerkand'a taşınmasıyla kısa bir süreliğine durgunluk dönemine girmiştir. Uluğ Bey Semerkand'da özellikle astronomi alanında önemli çalışmalar yapmış ve bu bilimin öncülerinden olmuştur. Temeli Emir Timur'a dayanan ve onun çıktığı seferler neticesinde ilim adamlarını başkent Semerkand'a getirerek oluşturduğu ilmî birikim, Uluğ Bey ile zirve noktasına ulaşmışken onun vefatı ile birlikte Herât yeniden başkent olmuş ve ilmi faaliyetlerin merkezi konumuna yeniden yükselmiştir.

Ebû Said döneminde taht ve siyasî mücadelelerin yoğun olması hasebiyle ilmî faaliyetler çok fazla ilerlememiş, bu dönemde sultanın yanında büyük nüfuz sahibi Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın etkisiyle daha çok dinî ilimler üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır. Ebû Said döneminde bir taraftan süren siyasî taht mücadeleleri ve diğer taraftan da devam eden devletlerarası problemler onun döneminde Herât merkezli ilmî faaliyetlerin özellikle de Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın telkinleri sebebiyle dünyevi bilimlere itibar etmemesine bağlı olarak dinî bilimler ağırlıklı olarak kalmasına sebep olmuştur.

Timurlu Devleti için siyasî faaliyetlerinin yanı sıra daha çok Herât merkezli bilimsel çalışmalar başta tarih, edebiyat, felsefe, sanat, astronomi ve kültür alanlarındaki faaliyetleri olmak üzere bazı bilim insanlarının Doğu Rönesans'ı şeklinde tarif ettikleri Herât, Hüseyin Baykara'nın siyasi iktidarında Türkistan coğrafyasının kültürel ve ilmî merkezlerinden biri haline gelmiştir. Hüseyin Baykara'nın yönetiminde Herât'ta büyük bir ilmî ve kültürel uyanış yaşanmıştır. Onun iktidarı da kendisinden önceki seleflerinde olduğu gibi bilim insanlarına büyük desteklerin verilmiş ve çalışmalarını teşvik edilmiştir. Kendisi de büyük bir mütefekkir olan Hüseyin Baykara'nın iktidarında sarayda edebiyat, bilim, sanat ve eğitim alanlarında birçok ünlü şair, tarihçi, din adamları ve edebiyatçılar ağırlanmış, burada düzenlenen ilmi münazaralarla da Herât şehri ilmî ve kültürel açıdan parlak bir dönem geçirmiştir. Herât şehrindeki zengin ilmî birikime bağlı olarak diğer dönemlerde olduğu gibi pek çok bilimsel eser kaleme alınmış ve zengin kütüphaneler inşa edilerek şehir farklı coğrafyalardan gelen âlimler ile birlikte buradan eğitimler alarak farklı coğrafyalara buradaki zenginliği taşıyan talebelerin merkezi olmuştur.

Hüseyin Baykara'nın bilim adamları, sanatçılar başta olmak üzere kalem ve zanaat erbabına verdiği önem Herât merkezli bir bilim-sanat ekolünün ortaya çıkmasına vesile olmuş, Herât ekolüne bağlı olarak şehirdeki pek çok eserlerin günümüze kadar etkilerini sürdürmelerini sağlamıştır. Onun iktidarında kendisi gibi bir mütefekkir olan ve Timurlu Devleti'nin en önemli devlet adamlarından biri olan Ali Şîr Nevâî başta olmak üzere sanat ve ilim erbabını destekleyen devlet adamlarının varlığı da şehre büyük bir ün kazandırmıştır.

Ali Şîr Nevâî Herât'taki ilmî faaliyetlerde yalnızca bir edebi unsur olarak değil, aynı zamanda kültürel ve bilimsel faaliyetleri destekleyen bir yönetici olarak da önemli bir rol oynamıştır. O hem kendi eserleri hem de desteklediği medrese ve kütüphaneler başta olmak üzere ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlar ve şahsiyetler aracılığıyla Timurlular döneminde Herât, bilim, edebiyat ve sanat alanlarında büyük bir entelektüel ve kültürel merkez olarak dikkati üzerine çekmiş ve dünya çapında bir üne kavuşmuştur. Kısaca ifade etmek gerekirse Hüseyin Baykara döneminde Timurlu Devleti için Herât ilmî faaliyetlerinde zirve noktası yaşamış ve bilimsel faaliyetlerin kalbinin attığı bir nokta olmuştur.

Hüseyin Baykara'nın vefatından sonra oğulları ve devlet adamları tarafından da bir takım ilmî faaliyetler yürütülmüş ancak siyasî anlamda başlayan Özbek tehdidi Herât'ta inşa edilen birtakım faaliyetlerin azalmasına sebebiyet vermiştir. Devletin yıkılması ile birlikte de Timurluların Herât'ta bırakmış olduğu zengin birikim Hindistan'dan Osmanlı Devleti'ne kadar pek çok noktaya kadar taşınarak günümüze kadar etkilerini sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- AFZALİ, Ser Muhakik İslam, *Herat der Ahd-ı Timuriyan*, İntişarat-ı Tarih ve Ttnografi, Afganistan 1389
- AKA, İsmail, "Şâhruh", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, ss.293-295.
- AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- AKKAYA, Mehmet, "XV. Yüzyılın İki Büyük Şairi Nevâî ve Ahmed Paşa Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, S.13/18, 2018, ss.21-29.
- AKKUŞ, Mustafa-ZEKİ, İzzetullah, "Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20/3, 2018.
- ALAN AKBIYIK, Hayrunnisa, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları", *Bilig*, S.30, 2004, ss.151-171.
- ALAN, Hayrunnisa, "Timurlular", *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, Haz. Ahmet Kanlıdere ve İlyas Kemaloğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- ALAN, Hayrunnisa-KEMALOĞLU, İlyas, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
- AUBE, Sandra-LORAİN, Thomas-BENDEZU-SARMİENTO, Julio, "The Complex of Gawhar Shad in Herât: New Findings about its Architecture and Ceramic Tile Decorations", *Journal of the British Institute of Persian Studies*, S. 58/1, 2020, ss.62-83.
- BABUR, Zahîrüddîn Muhammed Bâbü, Bâbüname (*Babur'un Hatıratı*), çev. Reşit Rahmeti Arat, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985
- BARTHOLD, Vasiliy Viladimiroviç, "Herât ve Herirüd Boyu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.27, İstanbul 1973, ss.179-192.
- BEHRE, Veli Şah, *Herât Negin-i Horasan*, İntişarat-ı Ahrari, Afganistan 1391.
- BROWN, Edward Granville, *Tarih-i Edebiyat-ı İnan (Ez Firdevsi Ta Sa'dî)*, Frs. çev. Fethullah Müctebayi, İntişarat-ı Mürvârid, Tahran 1339.
- DURAK, Neslihan, "Geçmişten Günümüze Afganistan'daki Türkler", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı* S.II, Ankara 2013, ss.2780-2792.
- DURAK, Neslihan, "Afganistan'da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğluna Armağan*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss.253-273.
- EL-HEREVÎ, Seyf b. Muhammed b. Yakub, *Tarihname -yi Herât*, İntişarat-ı Esatir, Tahran 1373.
- EL-İSFİZARÎ, Muînüddîn Muhammed-i Zemcî, *Ravzatü'l-Cennat fi Evsaf-ı Medinetü'l Herat I*, (Tsh., Seyid Muhammed Kazım İmam), İntişarat-ı Danişgâh-ı Tahran, Tahran 1338.
- EMİRHANÎ, Gulam Rıza, "Bazşinaht-ı Cereyanha-yı Ferhengi-yi Herât der Asr-ı Şâhruh" , *Pejuheşha-yı Ulum-ı Tarihi*, S.6/2, Payız/Zemistan 1393, ss.21-38.

HORASAN'IN İNCİSİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE İLMİ FAALİYETLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ENSARİ, Faruk, *Tarih-i Herât*, İntişarat-ı Bonyad-ı Endişe, Kabil 1398.

ERASLAN, Kemal, *Hüseyin-i Baykara Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 200

ESHENKULOVA, Kishimjan, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulum el-Evail (Matematik, Astronomi ve Tıp)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

GÖKÇE, Mustafa-TOMBULOĞLU, Tuba, "10. ve 15. Yüzyıl Seyyahlarının İzlenimlerinde Semerkand", *History Studies*, C. 10, S.10, 2018, ss.131-144.

HUDUD AL-ALAM, *The Regions of The Word A Persian Geograpy 372-A.H 982 A.D.*, (ing. çev. V. Minorsky), Printed At The University Press Oxford, London 1937.

KASKA, Çetin, "Timurlular Döneminde Edebiyat", *KARE-Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, S.8, 2019, ss.129-142.

KEYMÜNŞİ, Abbas, "Kitaphaneha-yi İran Der Dovre-yi Timuriyan", *Mecelle-yi Danişkede-yi Edebiyat ve Ulum-ı İnsani Danişgah-ı Tahran*, 1374, ss.151-171.

KUT, Günay, "Ali Şir Nevâî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1993, ss.449-453.

NEFİSÎ, Sa'îd *Târih-i Nazm u Nesr-i Farsî Der İran ve Der Zebân-ı Farsî I*, İntişarat-ı Furûğî, Tahran 1363

OKUMUŞ, Ömer, "Abdurrahman Câmî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, ss.94-99.

ÖZDARENDELİ, Nursel, "Çağdaşlarının Dilinden Ali Şir Nevai", *Turkish Studies*, S.8/9, 2013, ss.2043-2054.

PUYAN, Resul, *Coğrafya-yı Umumi-yi Vilayet-i Herât*, İntişarat-ı Tarane-yi Meşhed, Meşhed 1388.

PİRİNİYA, Hüseyin-AŞTİYANİ, Abbas İkbâl-BEHNAMFER, Mahmud Hüseyin, *Tarih-i Kamil-i İran*, İntişarat-ı Arayan, Tahran 1401.

RAHMANİ, Zabihullah, "Kendi Döneminde Yazılan Kaynaklarda Ali Şir Nevâî ve Fazla Bilinmeyen Üç Eseri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, S.10, 2019, ss. 291-303.

RECEPOVA, Arazgül, *Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

RESÛLÎ, İhsan-İ'TİSÂM İrec-MİHRDÂD Metîn, "Sebk ve Tezyin-i mimari-yi Binâhâ-yı Devre-i Timuriyân", *Mutalaât-ı Hüner-i İslâmî*, S.37, Bahar 1399, ss.110-127.

SEMERKANDİ, Kemaleddin Abdurrezzak, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, Haz. Abdul Hüseyin Nevayî, İntişarat-ı Azadi, Tahran 1382.

SEVER, Mehmet, "Şevahidu'n-Nubuvve Adlı Eseri Bağlamında Abdurrahman Câmî'nin Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Ehl-i Beyt'in Emeviler'le İlişkilerine Dair Bazı Görüşleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.48, 2020, ss.303-334.

SÖYLEMEZ, Yusuf Ziya, "Türk-İslam Şehirlerinden Herat'ın Rivayetlere Göre İnşası Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science*, S.143, 2023, ss. 155-162

STRANGE, G. Le, *The Lands of The Earsten Caliphate, Mesopotamia, Persia and Cenral Asia from the Moslem Conquest to The Time of Timur*, Cambridge University Press, Cambridge 1905.

ŞAHİN, Mustafa, *Orta Çağda Herat Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Tokat 2013.

ŞAMÎ, Nizameddin, *Zafername*, (çev. Necati Lugal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

ŞEHRAZÎ, İnyetullah, *Şukufeni-yi Hüner Der Ahd-ı Timuriyan Herat*, (Tamamlayan, Zebiyullah Nazır Şehrazi), Afganistan 1391.

TABİBÎ, Abdulhekim, *Şukufani-yi Herât Der Asr-ı Timuriyan*, İntişarat-ı Şura-yı Sekafeti-i Cihad-ı Afganistan, enayatshahrani.com, Afganistan 1985.

TACÛ'S-SELMÂNÎ, *Tarih-nâme*, çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

TAŞKIRAN, Hasan, "Timurlu Devlet Adamlarından Emir Şah Melik", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.12/3, 2022, ss. 518-535.

TOGAN, A. Zeki Velidi, “Herât”, *M.E.B. İSLAM Ansiklopedisi*, C.5/1, İstanbul 1993, ss. 429-442.

TOOMAJNIA, Jamaledin, “Türkmen Ekolü ve Herât Ekolünün Biçimsel Karşılaştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.10/51, 2017, ss.419-432.

TOMBULOĞLU, Tuba, “Timurlularda Şehircilik ve Sosyal Hayat: Semerkand ve Herat Örneği”, Ed. F. Korkmaz, *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul Universty Press, İstanbul 2023, ss. 1031-1045.

USLU, Recep “Herat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul 1998, ss. 215-218

YEZDİ, Şerefüddin Ali, *Emir Timur (Zafername)*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

YÜKSEL, Musa Şamil, “Timur, Tarih ve İbn Haldun”, *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası: Uluslararası Sempozyumu*, Ed. Abdulvahap Kara-Ömer İşbilir, Mimar Sinan G.S.Ü. Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007.

YÜKSEL, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

ZEKİ, İzzetullah, *Emir Timur Dönemi Bilginleri*, Çizgi Kitapevi, İstanbul 2021.

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**HORASAN'IN İNCİSİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE İLMİ FAALİYETLER
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**